

ISTORIA EVREILOR DIN ROMÂNIA. DE LA ISTORIOGRAFIE LA EGO-ISTORIE*

Introducere

În prezenta comunicare îmi propun să răspund la următoarele întrebări: Care sunt începuturile istoriografiei evreiești și care a fost evoluția sa de la începutul secolului al XIX-lea și până în zilele noastre? Cine sunt principalii autori și care sunt lucrările importante ale istoriografiei evreilor români până la instaurarea regimului comunist totalitar? Care sunt principalele mele scrieri consacrate trecutului evreilor din România? De ce m-am preocupat de biografia istorică, prin cărțile dedicate lui Alexandru Șafran? De ce am trecut de la marea istorie la „micro-istorie” printr-o amplă monografie care examinează destinul comunității evreilor din Hârlău? Cum văd eu propria mea istorie? Care a fost parcursul meu profesional, care este „legătura între istoria pe care am făcut-o și cea care m-a făcut”, pentru a utiliza termenii lui Pierre Nora, care a lansat în Franța expresia de „ego-istorie”?

1. Evoluția istoriografiei evreiești (secolele XIX-XX)

Rădăcinile istoriografiei evreiești se regăsesc în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în *Haskala*, mișcarea Iluminismului evreiesc, al cărei părinte fondator a fost Moses Mendelssohn (1729–1788), dar începuturile sale veritabile se identifică cu lucrările școlii *Wissenschaft des Judentums*, „Știința iudaismului”, în ebraică *Hohmat Israel*, din anii douzeci ai secolului al XIX-lea. Față de concepția tradițională a istoriei care aparține *Haskalei*, organul noii „Societăți pentru cultura și știința evreilor”, care se intitula *Zeitschrift für die Wissenschaft des Judentums*, creată în 1819, aduce trei elemente noi care se regăsesc în articolul-program semnat de Immanuel Wolf, „Despre conceptul unei științe a iudaismului”. Aceste trei elemente sunt studiul

---

* Comunicare la Congresul Național al Istoricilor Români (Iași, 29 august – 1 septembrie 2018), Secțiunea „Istoriografia română: direcții și provocări” (*Istoria României astăzi. Un bilanț istoriografic.*), organizator Prof. univ. dr. Alexandru-Florin Platon.

textelor, istoria și filozofia iudaismului și spiritul critic care trebuie să ghideze orice cercetare în cunoașterea trecutului. Acest spirit nou care a fondat istoriografia evreiască reprezintă, după istoricul american Hayim Yerushalmi, unul din „multiplele răspunsuri la criza emancipării evreilor și a luptei dusă pentru a o obține”. Istoria intelectuală a fost principalul centru de interes al reprezentanților *Wissenschaft*-ului, în special Leopold Zunz (1794–1886), care a studiat numeroase texte rabinice, și Moritz Steinschneider (1816–1907), căruia îi datorăm catalogul manuscriselor ebraice din bibliotecile marilor orașe germane. Solomon Loewisohn, născut la Mor în Ungaria, a fost un prolific comentator (în limba ebraică) al Bibliei, realizând și o istorie a evreilor *Vorlesungen ueber die neurere Geschichte der Juden* (Viena, 1820). Este vorba de prima tentativă făcută de un autor evreu după celebrul Josephus Flavius (37–100 e. n.) de a scrie o istorie a evreilor. În același an apare la Frankfurt primul volum al unei opere care a numărat zece volume, *Geschichte der Israeliten seit der Zeit der Maccabaeer bis auf unsere Tagen*, redactată de Isaac Marcus Jost (1790–1860). Scrisă într-un spirit științific, lucrarea nu a avut succesul scontat din cauza angajamentului autorului în mișcarea Reformei, care l-a privat de orice simpatie pentru iudaismul tradițional. Heinrich Graetz trebuie considerat drept veritabilul părinte al istoriografiei evreiești moderne și cel mai important istoric al *Wissenschaft*-ului, datorită lucrării sale fundamentale în unsprezece volume, apărute între 1853 și 1876: *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*. Autorul utilizează o masă considerabilă de surse în mai multe limbi, respectând astfel exigențele științifice, dar în plus el se implică cu simpatie în nararea evenimentelor, fiind diferit de raționalismul rece care l-a ghidat pe Jost. Partizan al unui naționalism cultural moderat, opus concepției majorității istoricilor aparținând *Wissenschaft*-ului, care au construit un trecut evreiesc în care orice referință națională fusese eliminată, el a răspuns cu curaj la atacurile lui von Treitschke, istoric naționalist și antisemit.

Simon Dubnov (1860–1941) a fost un alt istoric important, care a scris o *Istorie mondială a poporului evreu*, inițial în limba rusă, dar publicată mai întâi în limba germană, *Der Weltgeschichte des Juedischen Volkes* (1925–1929). El a fost teoreticianul autonomiei naționale evreiești, pe care a explicat-o afirmând că evreii trebuie să beneficieze de aceleași drepturi ca și ceilalți cetățeni în țările în care locuiau, dar, în același timp, ei reprezintă un popor căruia statul trebuie să-i recunoască și să-i garanteze specificitatea lingvistică, religioasă și culturală.

Naționalismul evreiesc a influențat scrierea istoriei evreilor, iar la sfârșitul secolului al XIX-lea asistăm la o cotitură istoriografică, la o trecere de la „știința iudaismului”, la „știința poporului evreu”. Accentul este pus acum pe aspectele religioase și culturale, pe structurile comunitare, pe aspirațiile naționale și pe viața cotidiană a oamenilor simpli, care au fost „uitații Istoriei”. Studiul istoriei evreiești devine corolarul sentimentului identitar și, peste tot în Europa, începând de la

sfârșitul secolului al XIX-lea apar societăți și reviste savante. În Franța, *La Société des Études juives*, fondată în 1880 și care există până în prezent (eu am onoarea de a fi membru în Consiliul ei de Administrație), a editat de îndată și aproape fără întrerupere *Revue des Études juives*, cea mai importantă revistă savantă de studii iudaice care apare astăzi în Europa. De asemenea, în Germania, societatea *Germania Judaica* la sfârșitul secolului al XIX-lea, în Anglia *Jewish historical Society of England* în 1901 și în Rusia, *Societatea rusă de etnografie* în 1908, la Sankt Petersburg. Avântul naționalismului sionist a dat un nou impuls istoriografiei evreiești în secolul al XX-lea. Istoricii evrei stabiliți în Palestina și (sau) care au trăit renașterea și independența statului Israel, printre care Itzhac Baer, Yossef Klauzner, Haim Hilel Ben Sasson, și Ben Zion Dinur, s-au străduit să justifice centralitatea Israelului și atașamentul Diasporei față de *Ereț Israel* [„Țara Israelului”] de-a lungul istoriei. Trebuie amintită aici în special lucrarea lui Ben Zion Dinur, *Israel în Diaspora (Israel ba-Gola)* și *Israel în țara sa (Israel be-Artzo)*.

Un loc aparte în istoriografia evreiască a secolului XX-lea îi revine lui Salo Wittmayer Baron (1895–1989), născut la Tarnov, în Galiția și care, stabilit în Statele Unite, a devenit primul profesor evreu într-o universitate americană care a predat istoria evreilor. El a fost autorul unei noi istorii mondiale a evreilor (a treia după Graetz și Dubnov), intitulată *A Social and Religious History of the Jews*, apărută în trei volume în prima ediție din 1937, și în paisprezece volume în a doua ediție (1954–1969). El a știut să integreze istoria evreiască în istoria generală, să pună în evidență capacitatea evreilor de a se adapta condițiilor de viață cele mai extreme. Pentru Baron, „istoria evreilor a devenit o combinație originală de istorie națională și de istorie mondială”.

Șoahul, care este cea mai teribilă tragedie a istoriei evreilor, care rămâne de asemenea unul din miturile fondatoare ale Republicii israeliene (și de fapt el este adesea avansat ca argument principal în favoarea restabilirii statului Israel), rămâne – cu renașterea Israelului – subiectul major al istoriografiei evreiești contemporane (după 1989, cu noile posibilități de investigație în țările din fostul bloc comunist). Pentru rațiuni ușor de înțeles, istoricii israelieni (Israel Gutman, Yehuda Bauer, Leni Yahil, Saül Friedlander, Lucien Lazare etc.) au pus accentul pe rezistența evreiască în fața barbariei naziste, iar istoricii diasporei (Raul Hilberg, Michael Marrus, Lucy Davidowicz, Joseph Billig, Leon Poliakov, Serge Klarsfeld, Maxime Steinberg ș.a.) pe dimensiunea antisemitismului și a mecanismelor de exterminare a evreilor. Și unii și alții au lăudat atitudinea „Dreptilor între popoare” onorați de Institutul Yad Vashem din Ierusalim și au denunțat atitudinea timorată a Vaticanului și a Aliaților, punând întrebări rămase fără răspunsuri, cum ar fi nebombardarea Auschwitz-ului... Permanența negaționismului constituie un alt factor important care incită numeroși tineri cercetători să consacre lucrările lor Șoah-ului.

2. Principalii autori și lucrările importante ale istoriografiei evreilor români

Primele texte importante privind situația evreilor în provinciile românești sunt datorate unui savant originar din Galiția.

a) Iuliu Barasch și începuturile istoriografiei

Iuliu Barasch (1815–1863) este reprezentantul cel mai ilustru al mișcării Iluminismului evreiesc – *Haskala* – în România. Născut la Brody, în Galiția, el pleacă în Prusia în 1835 și, după studii de filosofie la Universitatea din Leipzig, obține doctoratul în medicină la Universitatea din Berlin, în 1841. În perioada sejurului german, Barasch intră în contact cu promotorii mișcării *Wissenschaft des Judentums* (*Hochmat Israel*), printre care Leopold Zunz, Abraham Geiger, Markus Jost și Moritz Steinschneider. În colaborare cu acesta din urmă, el realizează o traducere în germană a cărții *Emunot ve-Deot* [„Credințe și opinii”] a lui Saadia Gaon, celebru filozof din secolul al X-lea. În același timp, publică articole în germană și în ebraică în *Allgemeine Zeitung des Judentums*, *Der Orient*, *Sulamith* și *Zion*. În 1841 sosește în România, unde se face repede cunoscut ca medic, profesor și vulgarizator al științelor naturii. La Colegiul Național din București, inaugurează în 1854 un curs de *Igienă populară*, iar doi ani mai târziu editează o revistă în limba română, intitulată *Isis sau Natura* (1856–1859), prima revistă de știință popularizată din România. Printre numeroasele sale publicații cităm: *Otsar ha-Hokhma* [„Tezaurul Înțelepciunii”] (Viena, 1756), primul (și unicul) volum al unei enciclopedii ebraice prevăzută în patru volume, *Cursul de igienă populară, dat în lecțiuni publice de Duminecă, în anii 1854 și 1855* (București, 1857), *Manualul de botanică silvică în uzul elevilor dela școala de silvicultură și pentru forestieri practici* (1861), *Cursul elementariu de istorie naturală pentru uzul claselor gimnaziale în România* (*Mineralogia*, 1862, *Zoologia*, 1864). Barasch, care și-a câștigat un bun renume în societatea românească, se implică intens în viața comunitară evreiască, promovând ideile *Haskalei* și luptând pentru egalitatea în drepturi a coreligionarilor săi. El este co-fondatorul jurnalului bilingv (francez-român) *Israelitul român*, al cărui prim număr a apărut la 3 aprilie (22 martie după calendarul iulian) 1857, care conținea o constantă rubrică istorică pentru a instrui cititorii atât evrei cât și creștini, în scopul unei necesare conviețuirii pașnice. În această revistă, Barasch a apărut nu numai ideea emancipării și integrării evreilor, dar și cea a unirii între Moldova și Valahia într-un singur stat :

Ceea ce zicem, scriem și cerem, fraților, n-o facem numai pentru noi, ci pentru voi; căci dacă toți fiii lui Israel sunt legați între ei prin aceleași dureri, prin aceleași nădejdi și îi așteaptă același viitor, oricât de numeroși ar fi, atunci aici Milcovul unește mai mult

decât desparte cele două principate surori. De aceea eforturile noastre trebuie să fie comune¹.

În 1861 Barasch publică cea dintâi lucrare în favoarea emancipării evreilor români („*L'Emancipation israélite en Roumanie*”) și, fapt semnificativ, ea apare în franceză în Franța, țară care, prima în Europa, a acordat evreilor drepturile cetățenești. Autorul situează lupta pentru egalitatea în drepturi, în contextul internațional al emancipării evreilor :

Chestiunea israelită este ea însăși de un mare interes. Libertatea lui Israel indică o eră nouă. Inaugurată de Revoluția Franceză, ea face înconjurul Europei, căci ea rezultă din această declarație a drepturilor omului și ale cetățeanului, și face parte din acele principii de la 1789, care sunt adoptate pretutindeni drept bază a civilizației moderne. Triumfătoare în Italia, ca și în Franța, consacrată definitiv în Anglia, victorioasă în Germania, ea l-a silit pe țar să facă unele concesii și este pe punctul de a se instala în centrul fostei Inchiziții din Spania; ea va fi, bineînțeles, în curând, în Europa, un fapt universal. Israeliții Principatelor Unite în Moldova și Țara Românească nu pot rămâne în afara cetății române. Bineînțeles ei sunt deopotrivă, demni de libertate ca în orice altă țară de pe glob².

Cererea evreilor din România pentru obținerea emancipării, a cărei argumentare este rezumată în această scriere a fost bine primită de domnitorul Alexandru Ioan Cuza. Codul civil promulgat la 6 decembrie 1864 făcea posibilă naturalizarea evreilor, dar această nouă reglementare juridică a rămas literă moartă, ca urmare a abdicării forțate a lui Alexandru Ioan Cuza și, de fapt, nici un evreu nu a fost naturalizat după punerea în aplicare a Codului civil și până la plecarea silită a domnitorului din România. În ciuda frumoaselor pledoarii ale lui Barasch, emanciparea va întârzia peste o jumătate de secol, concretizându-se numai în 1919! Partizan al modernizării vieții religioase a coreligionarilor săi, el înființează în 1862 *Societatea de Cultură Israelită*, pentru „răspândirea culturii și înaintarea progresului între israeliți”. Barasch depune eforturi pentru „emanciparea proprie”, pentru „europenizarea portului”, pentru „modernizarea învățământului” (a criticat sever sistemul *hadarimilor*, aziluri confesionale consacrate exclusiv învățământului religios), reclamând „școli publice evreiești moderne”. Este indubitabil că Iuliu Barasch dacă nu poate fi considerat ca un prim istoric (în adevăratul sens al cuvântului) al evreilor din România, a fost un deschizător de drum. În acest domeniu, el s-a impus prin diferite publicații și mai ales prin articole privind situația

¹ „Fraților noștri israeliți din Moldova”, articol semnificativ de Aaron Așer și I. C. Veinberg. Cf. Irina Heinic, „Evreii și unirea principatelor”, *Revista Culturii Mozaic*, 15 ianuarie 1971.

² Cf. Carol Iancu, « La France et les Juifs de Roumanie (1856–1919): permanences et mutations », în Carol Iancu (direction), *Permanences et ruptures dans l'histoire des Juifs de Roumanie (XIXe–XXe siècles)*, Sem nr. 11, Université Paul Valéry, Montpellier, 2004, p. 106.

evreilor și organizarea comunitară în epoca Regulamentului Organic, apărute sub pseudonimul Rafael Sincerus, intitulate „Wanderungen durch Krakau, Galizien, Bukowina, Moldau und Walachei”, în revista *Allgemeine Zeitung des Judentums* (1843–1845) și „Etwas über die gegenwärtige Verhältnisse der Juden in den beiden Donaufürstenthümern (Moldau-Walachei”, în *Kalendar und Jahrbuch für Israelitenne Zeitung des Judentums*, traduse în franceză³ și în română⁴. Moses Schwarzfild, în biografia pe care a consacrat-o lui Iuliu Barasch prezintă astfel activitatea acestuia în favoarea coreligionarilor săi: „El face din cauza poporului evreu propria sa cauză. Acțiunea sa se poate rezuma în lupta pentru *auto-emancipare prin lumină* în toate înțelesurile și *ridicarea lor socială și politică*, lupta pentru *emancipare*”⁵.

b) „Societatea istorică Iuliu Barasch” și rolul fraților Schwarzfild

Nu este de mirare că în 1886 o serie de intelectuali, printre care Moses Schwarzfild, L. Cassvan, Iacob Psantir, M. Taubes, L. Șăineanu au fondat „Societatea istorică Iuliu Barasch”, care a publicat *Analele Societății istorice „Iuliu Barasch”* (reunite în trei volume, în anii 1887–1890). Apariția acestui periodic și a celor 19 numere ale *Anuarului pentru israeliți (1878–1898)*, la care au colaborat cei mai importanți intelectuali evrei (printre alții, Hariton Tiktin, Moses Gaster, Lazăr Șăineanu, Hillel Cahane, Haim Bedjarano, Sabetay Djaen...) pot fi considerate ca un moment de cotitură în istoriografia evreilor din România. Printre colaboratori doresc să evoc aici doar trei nume, Iacob Psantir și doi din cei trei frați Schwarzfild.

Iacob Psantir (1820–1902), autor autodidact, a fost primul cronicar al istoriei evreilor din ținuturile românești, care a publicat în limba idiș două volume cu titluri în limba ebraică: *Sefer divrei ha-yamim le-Artzot Rumania (Carte de istorie pentru Țările Române)*, apărută la Iași în 1871, și *Korot Ha-Yehudim be-Romania (Istoria evreilor din România)*, publicată la Lvov în 1873. Acest erudit local și istoric amator, neposedând metodologia necesară, aduce totuși, datorită exploatării inscripțiilor tombale, a *responselor* rabinice și a *pinkasim*-urilor (condicile comunităților), care între timp s-au pierdut, o valoroasă informație inedită.

Beniamin Schwarzfild (1822–1896), pionier al *Haskalei*, originar din Galiția, s-a stabilit la Iași, unde s-au născut cei trei fii ai săi, Elias (1855–1915), Wilhelm (1856–1894) și Moses (1857–1943). Primul, Elias Schwarzfild, a studiat dreptul la Bruxelles și s-a făcut cunoscut ca director al ziarului *Fraternitatea* (1881–1885) și prin numeroase articole consacrate evreilor din România. Iată câteva titluri apărute

³ Cf. Julius Barasch, „Sur la situation actuelle des Juifs des deux Principautés danubiennes, la Moldavie et la Valachie”, *Archives Israélites*, novembre 1854.

⁴ „Evreii din Cracovia, Galiția, Bucovina, Moldova și Valahia. Impresii de călătorie din anii 1841–1842”, *Anuar pentru Israeliti*, București, t. 16, 1893–1895.

⁵ Moses Schwarzfild, *Dr. Iuliu Barasch. Omul, opera, bucăți alese*, Editura Libertatea, București, 1919, p. 145.

în *Anuarul pentru Israeliți*: „Așezămintele evreilor din Moldova în veacul al XVIII-lea și jumătatea veacului al XIX-lea” (t. VIII, 1885), „Măcelul evreilor sub Mihai Viteazul al Munteniei și Aron Vodă al Moldovei” (t. XVII, 1894), „Evreii din Moldova sub Condica Calimach” (t. IX, 1888), „Evreii sub legislația lui Matei Basarab al Munteniei” (t. XVII, 1894), „Din istoria evreilor din România. Evreii din București” (t. XIX, 1896). Cea mai importantă lucrare a sa, publicată în limba franceză la Londra în 1901 sub pseudonimul Sincerus, se intitulează *La situation des Juifs en Roumanie depuis le Traité de Berlin (1878) jusqu'à ce jour. Les lois et leurs conséquences* (Londres, Macmillan, 1901, XX–212 p.). Autorul, care a fost expulzat din România în 1885 pentru a fi luat apărarea unor evrei izgoniți din sate, prezintă tabloul ostracizării evreilor în pofida tratatului de la Berlin (1878). Cu un an înainte de dispariția sa, apare la București valoroasa lucrare *Împopularea, reîmpopularea și întemeierea târgurilor și târgușoarelor în Moldova*. Este vorba de un răspuns prob, bazat pe documente de arhivă, la polemica privind vechimea și rolul evreilor, care demonstrează aportul evreilor la urbanizarea Moldovei, la dezvoltarea comerțului, a meșteșugurilor și la nașterea industriei. Este locul să amintim aici lucrarea lui J. B. Brociner (1846–1918), *Chestiunea israeliților români*, apărută în 1910 ca un răspuns la cartea polemică a lui Verax (Radu Rosetti) *La Roumanie et les Juifs* (editura Socecu, 1903). Diferite aspecte ale istoriei evreilor din România au putut fi cunoscute în Occident datorită articolelor pe care Elias Schwarzfild le-a publicat în *Revue des Études juives* din Paris, în *Quarterly Review* din Londra, în *The American Year Book* din New York etc.

Fratele mai mic al lui Elias, Moses Schwarzfild, secretarul „Societății istorice Iuliu Barasch”, a jucat un rol esențial în fondarea și publicarea *Anuarului pentru Israeliți*, care a atras atenția savanților evrei din Occident prin ținuta sa științifică. Astfel, Isidor Loeb scrie într-o notă bibliografică publicată în *Revue des Études Juives* din 1885: „Referitor la Anuarul VII: « Acest Anuar continuă să furnizeze notițe foarte interesante ; el e unul din cele mai bune mărturii a activității științifice a evreilor români »”. Referitor la Anuarul VIII el notează: „Acest anuar face o mare cinste redactorului său șef și colaboratorilor săi; este o foarte bună publicație utilă evreilor români, cărora le face cunoscută istoria lor, și dă un exemplu de lucrări științifice întocmite cu precizie și metodă ; necesară de asemenea și străinilor prin notițele cu caracter istoric care se regăsesc în cuprins”.

În afară de biografia consacrată lui Iuliu Barasch și de numeroase schițe biografice, ori studii privind evreii în literatura populară română apărute în *Anuarul pentru Israeliți* și în ziarul *Egalitatea*, el a publicat o importantă colecție de proverbe evreiești (care își are originea în anii de strânsă colaborare cu Moses Gaster și Lazăr Șăineanu). De asemenea, și în special trebuie subliniat acest lucru, el este autorul a trei lucrări prețioase consacrate istoriei evreilor români, reproduse în „Analele Societății Iuliu Barasch”: *Ochire asupra istoriei evreilor din România*, *Momente din istoria evreilor din România*, *Excursiuni critice asupra evreilor din România*. Moses

Schwarzfeld, după moartea fratelui său a rezumat principiile care au stat la baza lucrările lor istorice, în ziarul *Egalitatea* din 13 septembrie 1915:

Școala *Junimii literare* a fost aceea care ne-a condus primii pași și noi ne-am însușit sincer principiile ei care prevedeau: cercetare serioasă și imparțială, iubire de adevăr în afară de orice considerație. Fratele meu Elias a mers până acolo că nu voi să-și coordoneze materialul uriaș, ce l-a adunat căci știa că nu e atât de complect pe cât s-ar putea, din cauza distanței în care se afla de țară și așa ne-a lipsit de rodul muncii sale .

La jumătate de secol de publicistică, cu ocazia jubileului din 1924 un Comitet de inițiativă a lansat o „Chemare către evreii români”, care avea misiunea de a procura un adăpost pentru Moses Gaster și pentru biblioteca și arhiva sa. Iată cum îl caracterizează acest Comitet, prezidat de Șeful rabin I. Niemirower și animat de Barbu Lăzăreanu și de Iacob Groper:

Ca ziarist, a deșteptat pe cei nedreptățiți și s-a războit cu împilatorii lor. Ca istoric, a desmormântat trecutul și a scos din el toată mândria ce ni se cuvinea. Ca polemist literat, a aruncat fășii de lumină cu mult dincolo de hotarele evreismului. Munca lui e un patrimoniu al țării întregi. În anele culturii române, numele lui va străluci în loc de frunte. Scrisul lui Moses Schwarzfeld luminos și îmbelșugat va fi punctul de pornire al multor cercetări⁶.

Wilhelm Schwarzfeld, al treilea fiu al lui Beniamin, a fost autorul unor remarcate studii de epigrafie evreiască.

c) Marele rabin Meyer Abraham Halevy și istoriografia științifică a evreilor români

Născut în 1900 la Piatra Neamț, Meyer Abraham Halevy a fost elev la *ieșiva* din Buhuși, unde s-a familiarizat cu izvoarele ebraice și exegeza tradițională. Beneficiar al unei burse oferite de filantropul Moritz Wachtel din Iași, începe la Paris, în 1920, studii strălucite la Școala rabinică și la Sorbona, care au fost încununate în 1924 prin obținerea titlului de rabin și licența în litere, cu specializare în istoria religiilor, morală și sociologie, istorie modernă și contemporană, filologie romană. În anul următor, la 20 mai 1925, susține cu succes la Sorbona teza de doctorat intitulată *Legende evreiești apocrife despre viața lui Moise*. Obține diploma de la *École Pratique des Hautes Études* (Secția științe religioase) și de la *École du Louvre* (diplomă în studii arheologice – antichități semitice). Această solidă pregătire în mai multe domenii – teologie, istorie, orientalism, numismatică, filologie – va fi determinantă pentru orientarea viitoarelor lucrări și cercetări. S-a reîntors în România în 1926,

---

⁶ *Egalitatea*, 4 iulie 1924.

anul în care se căsătorește și este numit rabin în comunitatea din Iași, predicând în sinagogile „Leon Schwarz” și „Reșit Daat”. Tot în acest an a fondat *Sinai. Revista pentru studii iudaice*, transferată la București un an mai târziu, după instalarea sa acolo. Acest periodic și-a încetat apariția, pentru a deveni între 1928 și 1933 *Sinai. Anuar pentru studii iudaice*. În 1928 și 1929 editează *Buletinul Societății de studii iudaice din România* (au apărut 5 fascicule). La București, a funcționat ca rabin în trei sinagogi: Sinagoga Mare (1925–1935), Unirea Sfântă (1935–1940) și Templul Coral (1940–1945), unde a fost rabin și predicator.

A fost un colaborator apropiat al marelui rabin al României, Iacob Niemirower, împreună cu care a fondat **Societatea de studii iudaice** pentru „cultivarea științei iudaismului în toate ramurile ei și, îndeosebi, a istoriei și folklorului evreilor din România”⁷ și, de asemenea, **Institutul de istorie evreo-român**, sub egida căruia au apărut mai multe din lucrările sale consacrate trecutului comunităților evreiești române. Grație tenacității sale a reușit să creeze un Muzeu și un Centru de documentare, reunind arhivele istorice în localul particular construit aproape de Templul Coral din București (în 1932). A făcut să apară în condiții excelente *Buletinul bibliotecii, muzeului și arhivei istorice a Templului Coral* (1936–1939). Profesor la liceele evreiești „Libros”, „Focșăneanu” și „Cultura”, a desfășurat o activitate exemplară între anii 1940–1944 în cadrul Colegiului pentru studenții evrei sau a Colegiului universitar „Onescu”, după numele directorului acestei „universități” evreiești particulare, creată în pripă și unde elevii evrei dați afară din școlile publice au urmat cursurile profesorilor și intelectualilor evrei de renume, la rândul lor expulzați din posturile lor prin legislația rasială a regimului Antonescu. După război, continuă activitatea de profesor în cele trei școli evreiești.

Marginalizat de noul regim, autoritățile îi oferă în 1950 un pașaport în schimbul importanței sale arhive personale, dar cu câteva zile înainte de data plecării prevăzute i l-au retras. Rămânând fără buletin de identitate și considerat de către regim „dușman al poporului”, el rezistă, menținând o casă de rugăciuni în propria locuință din capitală, așteptând mulți ani permisiunea de a părăsi România. Abia în 1963, după numeroase obstacole și hărțuiri a reușit să plece, grație intervenției pastorului Martin Niemöler și în urma plății unei mari sume de bani. Exilat în Franța la vârsta de 63 de ani, el și-a continuat sacerdoțiul ca rabin la Sinagoga Tournelles din Paris. A devenit profesor la Seminarul israelit din Franța, unde fusese elev în anii 1920. S-a stins din viață în 1972.

Majoritatea scrierilor lui Meyer Abraham Halevy, în afara cercetărilor consacrate numismaticii antice, medievale și moderne, privesc trei domenii: a) Studiile biblice și comentariile exegetice; b) Istoria medicinei evreiești; c) Istoria comunităților evreiești din România. Acest din urmă domeniu îl preocupă din anii tinereții și, după întoarcerea în România în 1926, lansează împreună cu marele rabin

---

⁷ Extras din primul articol al Statutul societății, publicat în anuarul *Sinai*, nr. 1.

Iacob Niemirower, un apel adresat tuturor rabinilor din țară pentru a-i încuraja să realizeze monografiile despre comunitățile lor. A dat el însuși exemplu și, sub egida **Institutului de istorie a iudaismului român**, a publicat în limba română mai multe monografii importante: *Sinagoga Mare din București* (1931), *Comunitățile evreiești din Iași și București* (vol. I, 1931), *Contribuții la istoria evreilor din România* (1933), *Monografia istorică a Templului Coral din București* (1935), *Templul „Unirea Sfântă” din București (1836–1936)*. În introducerea acestei ultime monografii putem citi: „Istoriografia iudeo-română nu se află decât în faza ei inițială de formare, în cursa pentru cercetarea materialului brut și perfecționării metodelor de lucru, în perioada de strângere și publicarea surselor și monografiilor”.

Înțelegem, astfel, de ce s-a străduit să publice numeroase documente de interes istoric în diferite reviste. Din acest punct de vedere, merită să menționăm publicarea în 1935, de către Scarlat Calimachi și S. Cris-Cristian, a unui prim volum de surse privind pe evrei, mai ales în secolele XVIII–XIX, studiu intitulat *Călători și scriitori străini despre evreii din Principatele românești*⁸.

M. A. Halevy a dat cercetărilor sale o orientare științifică din punct de vedere metodologic și bibliografic. Grija obiectivității și spiritul critic nu l-au părăsit niciodată. Iată de ce, aplecându-se asupra trecutului comunităților evreiești a socotit necesar să atragă atenția asupra exploatării necritice a anumitor documente vechi. Astfel, a blamat utilizarea anumitor surse apocrife. Printre alte teme, s-a ocupat în mai multe articole de cazul localității Tâlmaci. Halevy relevă că tradiții foarte vechi atribuie fondarea acestei localități (în latină *Thalmus*), din Transilvania meridională, unor supraviețuitori ai războiului din Iudeea, după distrugerea Templului din Ierusalim de către Titus (70 e.n.). Regele dacilor Decebal (97–106), inamicul declarat al romanilor, ar fi acordat azil acestor supraviețuitori, datorită mai ales evreului Danista („Cămătarul”). Astfel Iohannes Lebellius (mort în 1566) a lansat legenda în versuri *De Oppido Thalmus*, care spune că evreii au fondat localitatea și au denumit-o după Talmud, colecția lor de legi și jurisprudență. Halevy pune la îndoială atitudinea istoricilor care au înregistrat și acceptat această aserțiune fără a pune o întrebare elementară: cum au putut evreii să dea numele de Talmud coloniei lor, când acest *hebraicum legis volumen* nu a fost cunoscut ca atare decât câteva secole mai târziu?

În cercetarea istorică consacrată evreilor din România, Halevy a fost mai mult decât un demn succesori al lui Iacob Psantir, primul cronicar al comunității sale de origine, la fel ca și al lui Iosef Kaufman, autor al unei masive lucrări consacrată evreilor din județul Neamț⁹, și mai ales al fraților Elias și Moses Schwarzfild, fondatorii școlii istoriografice evreo-române în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. El trebuie considerat primul istoric modern al iudaismului român. Și totuși, Halevy

⁸ Scarlat Calimachi, S. Cris-Cristian, *Călători și scriitori străini despre evreii din Principatele românești*, Biblioteca istorică „Teodor Calimachi”, Iași, nr. 1.

⁹ I. Kaufmann, *Cronica comunităților israelite din județul Neamț, cuprinzând hrisoave, documente, inscripții fotografii, etc.*, Piatra Neamț, 1928–1929.

nu a dat toată măsura talentului său în acest domeniu. Mai ales că el avea o formație universitară și științifică aprofundată, pe care predecesorii săi nu o posedau. Publicând o bogată documentație inedită în română, ebraică și idiș în numeroase periodice, scurte articole despre tipăriturile ebraice și presa evreiască în Țările Române, a fost un fin analist al vechilor *pinkasim*¹⁰, al vechilor inscripții ebraice de pe pietrele tombale din Iași și București¹¹, atrăgând atenția asupra *responselor* rabinice ca izvoare ale istoriei evreo-române¹², sau asupra izvoarelor creștine care probau vechimea unor comunități evreiești, precum cea din Cetatea Albă, care urcă până la începutul secolului al XIV-lea¹³. El avea pregătirea universitară necesară pentru a realiza o lucrare de sinteză, pe care a anunțat-o în mai multe rânduri dar nu a realizat-o. Una din explicațiile cele mai plauzibile constă în faptul că s-a implicat cu pasiune în cariera rabinică, unde notorietatea sa l-a plasat în primul plan. Cu toate acestea, pe lângă bucuria pe care i-o aducea numărul mare de credincioși, acest domeniu i-a adus două mari decepții: în 1939, nealegerea sa în postul de mare rabin al României, după dispariția lui Iacob Niemirower, când a fost preferat Alexandru Șafran, care a devenit cel mai tânăr șef-rabin din istoria României, și în 1947, când, după plecarea forțată a lui Alexandru Șafran noua putere comunistă l-a numit în locul acestuia pe rabinul Moses Rosen, deși datorită notorietății sale în epocă, alegerea sa n-ar fi trebuit să pună nici o problemă. Dar sub mantia de plumb a regimului totalitar istoria evreiască devenea subiect tabu și orice cercetare de anvergură în acest domeniu era interzisă. După al Doilea Război mondial nu a putut face această sinteză din cauza circumstanțelor politice, dar nu a realizat-o nici după instalarea sa în Franța, în 1963. De fapt, în ultimul deceniu al vieții sale și-a concentrat toată energia asupra învățământului, activității sale rabinice și studiilor de istorie a medicinei. Acestea fiind spuse, trebuie să fim recunoscători regretatului rabin Meyer Abraham Halevy pentru viziunea în care a plasat istoria evreilor români.

Prezența evreilor în istoria României înainte de cel de-al Doilea Război mondial a fost semnalată și de un număr de autori români de renume, printre care: M. Kogălniceanu, B.P. Hașdeu, N. Iorga, și A.D. Xenopol. Deși puțin numeroase, scrierile lor, care nu sunt total lipsite de prejudecăți, trebuie considerate ca un

¹⁰ Cf. „Extras dintr-un pinkas al evreilor polonezi din București” (în ebraică), *Sinai, anuar de studii iudaice*, București, 1929, vol. II, p. XXIX–XXXI și „Pinkassim vechi și noi ale comunității evreiești din Bucureștiul de altădată: societățile *Sacra* și *Bikur Holim*” (în ebraică), *Sinai, anuar de studii iudaice*, București, 1933, vol. V, p. LVIII–LXIV.

¹¹ Cf. „Pietrele funerare de lângă Sinagoga Veche din Iași”, *Sinai, anuar de studii iudaice*, Iași, I, nr. 2–3, martie-iunie, 1926, p. 54–61 și „Inscripții în vechile cimitire evreiești din București și Iași”, *Sinai, anuar de studii iudaice*, București, 1931, vol. III, p. XVII–XXXIV.

¹² Cf. „Consultațiile rabinice ca izvoare de istorie evreo-română”, *Sinai, anuar de studii iudaice*, București, vol. I, 1928, p. 7–10.

¹³ Cf. „Problema Hazarilor și comunitatea evreiască din Cetatea Albă pe la 1300”, *Sinai, anuar de studii iudaice*, București, 1927, II, p. 9–13. Acest articol a fost publicat și în franceză în *Souvenir et Science, revue d'histoire et de littérature juive*, Strasbourg, I, nr. 1, 1930, p. 21–23.

capitol departe de a fi neglijabil în istoriografia evreilor români, capitol pe care ni-l propunem să-l abordăm în viitor.

3. Principalele mele scrieri consacrate trecutului evreilor din România

Din punct de vedere cronologic, cărțile mele consacrate evreilor din România au îmbrățișat o istorie originală, de la excludere la emancipare, de la emancipare la integrare și iarăși la marginalizare, de la tragedia Șoah-ului la instaurarea regimului comunist totalitar.

Prima mea lucrare științifică de anvergură privind această tematică a fost elaborată în cadrul unei prime teze de doctorat, apărută în 1978 la Aix-en-Provence cu titlul *Les Juifs en Roumanie (1866–1919). De l'exclusion à l'émancipation*, cu o Prefață semnată de Pierre Guiral. Una din primele probleme de care m-am lovit chiar de la începutul acestei investigații istorice a fost statutul evreilor din România. Cine sunt acești evrei? Înainte de emancipare, după prevederile noului articol 7 din Constituția din 1879 ei erau „străini nesupuși unei protecții străine”. Dacă această bizară definiție juridică nu poate să ne satisfacă, trebuie să recunoaștem că pentru evreii români – ca și pentru evrei, în general – ne aflăm în fața unei reale dificultăți când încercăm să-i definim printr-o expresie valabilă. Sunt ei o rasă, un popor, o națiune, o naționalitate, o religie, un grup istoric, o colectivitate lingvistică (sau) culturală, o comunitate etnică? Sunt ei o grupare având o conștiință comună și un sentiment de solidaritate care slăbește când presiunile slăbesc și care se intensifică atunci când presiunile se măresc?

Aprofundând subiectul, mi-am dat seama că în cazul micii Românie din secolul al XIX-lea nu era vorba de a reconstitui numai trecutul unei comunități religioase, ci de a sesiza mai întâi și mai ales evoluția unui grup cu o puternică conștiință identitară, care depășește elementul religios, cel mai vizibil. Iată de ce am optat pentru definiția de „minoritate etnico-religioasă”. Pentru a înțelege complexitatea relațiilor dintre evrei și creștini după 1866, am considerat necesar să evaluez aceste relații începând chiar de la instalarea primelor comunități pe meleagurile românești. Evreii, a căror prezență este constatată încă din Evul Mediu au cunoscut, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, un notabil progres demografic, favorizat de o imigrație din Galiția și Rusia. Ei au jucat un rol de intermediari într-o societate eminentemente agrară, compusă dintr-un număr restrâns de boieri și o majoritate de țărani. Creșterea rolului economic al evreilor coincide cu trezirea naționalismului românesc, cu ultimele faze ale luptei pentru unificare statală și obținerea independenței. Acest lucru poate explica cel puțin în parte de ce, în pofida făgăduielilor revoluționarilor de la 1848 și a politicii binevoitoare a domnitorului Alexandru Ioan Cuza, prima Constituție din 1866, votată după venirea lui Carol Hohenzollern-Sigmaringen, barează pentru o jumătate de secol drumul

emancipării și integrării evreilor prin articolul 7, redactat astfel: „Calitatea de român se dobândește, se păstrează și se pierde în conformitate cu regulile enunțate prin legile civile. *Numai străinii de rit creștin pot dobândi calitatea de român*”¹⁴.

Datorită intervențiilor stăruitoare ale puternicelor organizații evreiești occidentale (în special Alianța Israelită Universală din Paris) și ale unor personalități israelite, printre care Adolphe-Isaac Crémieux în Franța și Gerson von Bleichröder în Germania, Congresul de la Berlin (1878), reunit după războiul ruso-româno-turc, a condiționat prin tratatul său final recunoașterea internațională a independenței României de acordarea drepturilor cetățenești evreilor¹⁵. Parlamentul României a sfârșit prin a modifica, în 1879, articolul 7 din Constituția din 1866, care însă în loc de emancipare colectivă (cu excepția celor 888 combatanți evrei din războiul de independență recunoscuți imediat cetățeni), nu făcea posibilă decât naturalizarea individuală pentru „străinii nesupuși unei protecții străine” (doar 85 de evrei au obținut cetățenia între 1879 și 1902, câteva sute până la războaiele balcanice). În prezentarea evoluției minorității evreiești și a luptei sale pentru emancipare, care s-a concretizat abia la sfârșitul Primului Război mondial, la Conferința de Pace de la Paris în 1919, am constatat progresele naționalismului evreiesc asupra căruia au insistat în cărțile lor istoricii Heinrich Graetz și Simon Dubnov, coordonata națională fiind caracteristica principală a evreilor din Europa de Est, în condițiile ne-emancipării lor. Iată de ce am insistat asupra Conferinței de la Focșani (1882), care propunea emigrarea evreilor în Palestina pentru a reclădi un stat evreiesc, cincisprezece ani înaintea primului Congres sionist de la Basel (1897), inițiat de Theodor Herzl.

Această lucrare științifică de pionierat a fost tradusă în limba română și a cunoscut trei ediții succesive, în 1996¹⁶, 2006¹⁷ și 2009¹⁸. Recitind-o, am astăzi convingerea că ea s-a înscris de fapt, de la început, într-un vast proiect științific pe care l-am conceput și modelat ținând cont de logica intrinsecă a raportului sincronie-diacronie, evenimential-interpretare, al cărui obiectiv era de a face cunoscut într-o perspectivă europeană destinul evreilor în spațiul românesc. Toate

¹⁴ Vezi Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie (1866-1919). De l'exclusion à l'émancipation*, Editions de l'Université de Provence, Aix-en-Provence, 1979, p. 58.

¹⁵ Vezi Carol Iancu, *Bleichröder et Crémieux. Le combat pour l'émancipation des Juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inédite (1878-1880)*, Editions de l'Université Paul Valéry, Montpellier, C.R.E.J. H., Sem nr. 3, 1987, 264 p.

¹⁶ *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, Hasefer, București, 1996, 444 p.

¹⁷ *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, Ediția a II-a revizuită și adăugită, cu o „Bibliografie cronologică a chestiunii evreiești (1861-1919) completată până în anul 2006”, Hasefer, București, 2006, 480 p.

¹⁸ *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*. Ediția a III-a revizuită și adăugită, cu o „Bibliografie cronologică a chestiunii evreiești (1861-1919) completată până în anul 2008”. Cuvânt-înainte de Aurel Vainer, Prefață de Andrei Marga, Editura Hasefer, București, 2009, 502 p.

volumele de sinteză, dar și de documente pe care le-am consacrat apoi trecutului evreilor din România – *Bleichröder și Crémieux...; Emanciparea evreilor din România (1913–1919)...; Evreii din România (1919–1938). De la emancipare la marginalizare; Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940–1944)...; Lupta internațională pentru emanciparea evreilor din România (1913–1919)...; Evreii din România și solidaritatea internațională (1919–1939); Evreii din Hârlău. Istoria unei comunități* – își au originea în această primă cercetare universitară.

Doresc să prezint câteva observații privind unele din aceste volume. Examinarea ultimei faze a luptei pentru emancipare în cartea *L'Émancipation des Juifs de Roumanie (1913–1919)*...¹⁹ mi-a permis să clarific de ce emanciparea nu a putut fi proclamată la Conferința de pace de la București (1913), după al doilea război balcanic și de ce ea s-a concretizat la Paris în 1919. În același timp, ea mi-a permis să descopăr că noua noțiune juridică de „drepturi ale minorităților” a fost consecința „politicii evreiești” a „Comitetului Delegațiilor evreiești” de pe lângă Conferința de Pace de la Paris, sub influența liderilor lor sioniști, în special americani. Teza pe care am putut să o dezvolt, bazată pe o analiză minuțioasă a ansamblului textelor legislative conținute în multiplele memorii și mai ales într-un *Memorandum* din 10 mai 1919 și al cărui inspirator a fost Wilhelm Filderman, este că tratatul minorităților, apărând drepturile minorităților, a fost o „invenție evreiască”. Consiliul Suprem al Conferinței de Pace, conștient de necesitatea unei garanții pentru drepturile evreilor, a hotărât să o includă într-un cadru mai larg, acela al protecției minorităților. Aceasta a fost de fapt și voința Comitetului Delegațiilor evreiești, care, nevoind să singularizeze condiția evreilor, a făcut propuneri care să asigure protecția tuturor minorităților!

Evreii români se găseau la Paris în fața posibilității de a li se vedea recunoscute (în sfârșit!) nu numai drepturile de cetățean, dar și drepturi de minoritate, ca și celelalte minorități din România Mare. Acest lucru nu a constituit cel mai neînsemnat paradox al chestiunii evreo-române. Datorită dârzei opoziții a prim-ministrului Ion I. C. Brătianu, care a reușit să obțină concesiile, tratatul minorităților semnat de reprezentantul României, generalul Coandă, doar la 9 decembrie 1919, nu prevede drepturi de minoritate pentru evrei, în schimb el le recunoaște în mod explicit plenitudinea drepturilor cetățenești.

Am completat această carte prin publicarea unui volum conținând 104 documente – dintre care 90 inedite – și care se referă la *lupta internațională pentru emanciparea evreilor români*, începând cu războaiele balcanice și până la Conferința de pace de la Paris, apărut sub titlul *Le Combat international pour l'émancipation des Juifs de*

¹⁹ *L'Émancipation des Juifs de Roumanie (1913–1919). De l'inégalité civique aux droits de minorité : l'originalité d'un combat à partir des guerres balkaniques et jusqu'à la Conférence de Paix de Paris*, Université Paul Valéry, Montpellier, 1992, 350 p. (Sem n°5). Préface de Charles-Olivier Carbonell.

*Roumanie...*²⁰. Dobândirea egalității civice și politice a fost rezultatul unei lupte îndelungate, purtate atât în România de către evreii români înșiși, dar mai ales în străinătate, respectiv în Occident, de către personalități și organizații evreiești care au impulsionat propriile guverne pentru a interveni și obține emanciparea coreligionarilor români. Georges Clemenceau, care reclamase deja în ziarul său *L'Homme libre* din 16 mai 1913 acordarea cetățeniei evreilor români, este acela care a propus ca textul articolului 7 (alegerea acestei cifre nu a fost inocentă, reamintind pe aceea a Constituției României) din Tratatul minorităților să aibă următorul conținut: „România se angajează să recunoască ca *ressortissants* români, cu depline drepturi și fără nici o formalitate, pe evreii locuind în toate teritoriile României și care nu pot a se prevala de nici o altă naționalitate”²¹.

Care a fost evoluția statutului juridic și politic al evreilor din România după obținerea emancipării (1919) și până la radicala sa punere în discuție, în 1938, de către guvernul antisemit Goga-Cuza? Iată obiectivul pe care mi l-am asumat într-o altă vastă lucrare, care a apărut sub titlul *Les Juifs en Roumanie (1919-1938). De l'émancipation à la marginalisation*²². Abordarea condiției juridice și politice a evreilor este înțeleasă și ca studiul unei strategii de inserție a unei minorități etnico-religioase în ansamblul național românesc. Această concepție a subiectului mi-a oferit ideea călăuzitoare din punct de vedere metodologic: a percepe istoria comunităților evreiești în cadrul istoriei românești generale. Pentru a sesiza mutațiile iudeității române după 1919, am analizat mai întâi schimbările produse în România Mare, condiția evreilor fiind consecința atât a factorilor interni, intrinseci, proprii evoluției comunităților evreiești, cât și a factorilor extrinseci, externi, legați de societatea majoritară înconjurătoare și a politicii diferitelor guverne. Evreii din România reîntregită de după Primul Război mondial au fost o minoritate etnico-religioasă marcată prin eterogenitatea sa; majoritatea comunităților, departe de a fi grupuri omogene, s-au caracterizat printr-o stratificare socială prezentând mari inegalități. Dacă evantaiul profesiunilor era de ajuns de larg, mergând de la agricultură la industrie, asistăm la o concentrare importantă în domeniul meșteșugurilor și al comerțului. Pentru stabilirea portretului comunităților evreiești am abordat, în afara aspectelor religioase, problemele legate de limba de comunicare și de conștiința lingvistică, care constituie factori esențiali ai identității culturale.

²⁰ *Le Combat international pour l'émancipation des Juifs de Roumanie. Documents et témoignages Volume I (1913-1919)*, Centre Goldstein-Goren pour l'histoire des Juifs de Roumanie, Institut de Recherche de la Diaspora, Université de Tel Aviv, Tel Aviv, 1994, 317 p.

²¹ Carol Iancu, *Lupta internațională pentru emanciparea evreilor din România. Documente și mărturii. Volumul I (1913-1919)*. Traducere de Țicu Goldstein, Hasefer, București, 2004, p. 295 (Document nr. 104).

²² *Les Juifs en Roumanie (1919-1938). De l'émancipation à la marginalisation*, Editions Peeters, Paris-Louvain, collection de la Revue des Etudes juives, 1996, 432 p. Préface de Pierre Guiral et postface de Gérard Nahon.

Cei peste 750.000 evrei din România Mare au constituit din punct de vedere demografic a treia mare comunitate în Europa și a patra din lume. Totuși, cei 20 de ani ai perioadei interbelice nu au permis nașterea unui iudaism român unitar: evreii români așkenazi și sefarzi din Regat, precum și evreii din provinciile istorice ale României – evreii „ruși” din Basarabia, evreii „germani” din Bucovina, evreii „unguri” din Transilvania – și-au păstrat, în mare parte, universul lingvistic, cultural și religios. Din punct de vedere al organizațiilor politice, majoritatea evreilor s-a polarizat în jurul a doi factori: Uniunea Evreilor Români și tabăra național-evreiască care a reușit, dar numai în 1928, să creeze un Partid evreiesc. Participarea evreilor la alegeri a confirmat lipsa unei atitudini politice coerente comune. Principalul element de unitate între diferitele componente geografice ale iudeității române a fost condiția juridică și politică impusă de o anumită „*gouvernance*”. Față de discriminările care s-au multiplicat după 1933, de provocările și acțiunile mișcărilor extremiste xenofobe și rasiste, evreii au reacționat prin proteste dar, mai ales, prin demersuri pe lângă marile organizații evreiești occidentale și pe lângă Societatea Națiunilor.

Am putut prezenta pe larg această problematică într-un al doilea volum, conținând 150 de documente inedite²³. Lectura atentă a acestei vaste documentații, culesă în special în arhivele Ministerului francez al Afacerilor externe, ale Alianței israelite universale de la Paris și ale Societății Națiunilor de la Geneva, ne indică faptul că în perioada interbelică a existat o reală solidaritate internațională față de evreii români. Ea s-a manifestat mai întâi și mai ales prin neîncetatele intervenții ale personalităților și organizațiilor evreiești occidentale, dar, adeseori, și ale guvernelor lor respective, îndeosebi francez, englez și american. Slabele rezultate obținute în apărarea drepturilor evreilor români după 1933 se explică prin ascensiunea irezistibilă a mișcărilor de extremă dreaptă și prin evoluția conjuncturii internaționale, marcată de politica agresivă a Germaniei hitleriste și diminuarea influenței democrațiilor occidentale în frumoasa țară a Carpaților.

Perioada celui de-al Doilea Război mondial constituie un alt șantier important al muncii mele de istoric. După mai mulți ani de cercetare în arhiva ministerului francez al Afacerilor externe, un prim rezultat s-a concretizat prin publicarea cărții *La Shoah en Roumanie. Les Juifs sous le régime d'Antonescu (1940–1944). Documents diplomatiques français inédits*²⁴. Țin să insist asupra atașamentului meu privind expresia de *Șoah*, pe care am menținut-o și în titlul volumului tradus în limba română la editura Polirom²⁵. Eu îl prefer celui de „Holocaust”, care s-a impus în

---

²³ Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie et la solidarité internationale (1919–1939)* Montpllier, 2006, 351 p. (Sem n°12).

²⁴ Carol Iancu, *La Shoah en Roumanie. Les Juifs sous le régime d'Antonescu (1940–1944). Documents diplomatiques français inédits*, Université Paul Valéry, Montpellier, 1998, 189 p. (Sem n°7); 2e édition revue et augmentée, *ibid.*, 2000, 205 p. (Sem n°8).

²⁵ Carol Iancu, *Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940–1944). Documente franceze inedite*, Polirom, Iași, 2001, 206 p.

media americană și care s-a înrădăcinat și în România. Pledez pentru folosirea cuvântului Șoah, utilizat curent în Israel, în Franța și în țările francofone, deoarece el nu se pretează la nici o confuzie, este singurul cuvânt care desemnează unicitatea fenomenului de nimicire totală care a fost cât pe ce să facă să dispară poporul evreu în Europa. Documentația franceză inedită pe care am publicat-o conține câteva piese de o importanță excepțională. Cartea mea constituie un inventar semnificativ al politicii antisemite a regimului Antonescu, stabilit de reprezentanții Franței aflați la post în România, care permit să măsurăm întinderea calvarului evreilor. Diplomații francezi utilizează expresii fără echivoc pentru a sublinia responsabilitatea autorităților române (jandarmeria și armata aplicând ordinele lui Antonescu) în deportările și masacrele de evrei: „epurarea radicală a elementului israelit [în Basarabia]” (scrisoare din 12 august 1941); „proiect pe care guvernul român îl nutrește de o vreme, abil încurajat de germani, și care vizează *exterminarea israeliților* [sublinierea mea, C.I.] din aceste regiuni [Basarabia și Bucovina]” (scrisoare din 28 octombrie 1941); „Ne aflăm în prezența unui *plan sistematic de exterminare* [sublinierea mea, C.I.] pus la cale deja de câțva timp” (scrisoare din 10 noiembrie 1941).

Cartea mea demonstrează, de asemenea, că în România a existat o opoziție față de politica de „purificare etnică” a dictatorului Antonescu. Astfel, scrisorile ambasadorului Jacques Truelle citează luările de poziție ale mai multor personalități politice românești, printre care Iuliu Maniu, șeful partidului Național Țărănesc, care s-au adresat lui Antonescu pentru a protesta contra politicii antisemite și a masacrării evreilor. Evreii, datorită acțiunii tenace a conducătorilor lor de elită, mai ales a lui Wilhelm Filderman și a marelui rabin Alexandru Șafran, au știut să reziste și să găsească sprijinul necesar care a permis oprirea genocidului și supraviețuirea unei jumătăți a comunității lor (subliniind că masacrarea la Auschwitz a majorității evreilor din Transilvania de nord revine Germaniei naziste și Ungariei hortiste).

Acest lucru este pe larg relevat în volumul *Alexandre Safran et la Shoah inachevée en Roumanie. Documents et témoignages (1940–1944)*²⁶. În această culegere de documente mi-am propus să precizez angajamentele șef-rabinului Alexandru Șafran în perioada celui de-al Doilea Război mondial. Acest ansamblu bogat și variat cuprinde 190 de documente, majoritatea inedite, din arhive din România și din străinătate, 97 de articole sau extrase de articole din ziare și periodice din epocă, în română, engleză, germană, ebraică și franceză, 35 de mărturii provenind de la personalități ilustre sau mai puțin cunoscute (avocați, militanți sioniști, profesori, ziariști, oameni politici, ingineri, istorici, scriitori, un ofițer și regele Mihai I) și, de asemenea, 43 de documente în facsimil (articole, note și

²⁶ *Alexandre Safran et la Shoah inachevée en Roumanie. Recueil de Documents (1940–1944)*. Avant-Propos d'Aurel Vainer. Préface d'Andrei Marga, Hasefer, București, 2009, 502p. Vezi și traducerea românească: *Alexandru Șafran și Șoahul neterminat în România. Culegere de documente (1940–1944)*. Cuvânt-înainte de Aurel Vainer. Prefață de Andrei Marga, Hasefer, București, 2010, 576 p.

corespondențe originale). Acest volum face cunoscute diferitele fațete ale unei personalități care a depășit cu mult atribuțiile unui conducător religios, dobândind statutul unui veritabil lider, atât spiritual cât și politic. Tânărul Alexandru Șafran, ales șef-rabin la vârsta de 29 de ani, în 1940, om de idei, care purta în sine germenele viitoarei sale opere de filozofie religioasă de anvergură, a trebuit să facă față evenimentelor marcate de cataclism, care l-au revelat ca pe un om de acțiune. El nu a rămas închis într-un turn de fildeș. A fost conștient de ceea ce circumstanțele dramatice solicitau din partea sa, probând o imensă dăruire de sine, exprimată și prin emoționante discursuri, dintre care cele mai importante sunt reproduse integral în acest volum. Parcurgându-le, suntem impresionați de numărul și bogăția citatelor din Biblie, Talmud și vasta literatură rabinică. Originalitatea acestor discursuri, în principiu de orientare religioasă, consistă în faptul că ele conțineau un puternic mesaj spiritual, dar mai ales politic, în contextul epocii. Aceste discursuri emoționante au insuflat curaj comunității evreilor și au avut rezultate concrete (în special în opera de ajutorare a deportaților evrei în Transnistria). Aceste texte au o valoare istorică excepțională, ele fiind printre puținele texte de discursuri pronunțate de lideri evrei care s-au păstrat din perioada Europei naziste. Istoria va reține acțiunile sale, angajamentele sale, determinarea sa în situații de criză, aflată în afara normelor. Alexandru Șafran – și acesta este unul din principalele învățăminte care rezultă din această lucrare – a fost un om de credință profundă, care a jucat un rol hotărâtor în lupta pentru supraviețuire a coreligionarilor săi.

Am lărgit grila cronologică la perioada de după cel de-al Doilea Război mondial, reușind a publica o primă lucrare, intitulată *Alexandre Safran et les Juifs de Roumanie durant l'instauration du communisme. Documents inédits des archives diplomatiques américaines et britanniques 1944-1948*²⁷, care a apărut și în limba engleză²⁸. Într-un amplu studiu introductiv de peste o sută de pagini, am putut explica evoluția situației minorității evreiești în contextul procesului de comunizare a societății românești, impus de ocupantul sovietic. Cele 120 de documente inedite și cele 90 de articole și extrase de articole din 22 ziare și periodice din 7 țări (Australia, Canada, Marea Britanie, România, Statele Unite, Palestina mandatară și Elveția), pe care le-am publicat și comentat, reprezintă o mină de informații privind situația internă și internațională a României. Abundenta corespondență a reprezentanților americani și britanici ne permite să înțelegem cum, după 1944, Alexandru Șafran a

---

²⁷ *Alexandre Safran et les Juifs de Roumanie durant l'instauration du communisme. Documents inédits des archives diplomatiques américaines et britanniques (1944-1948)*. Avant-Propos d'Alexandru Zub, membre de l'Académie Roumaine, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Colecția „Historica-Dagesh”, n°4, Iași, 2016, 561 p.

²⁸ *Alexandre Safran and the Jews of Romania during the installation of the Communist Regime. Newly discovered documents from the American and British diplomatic archives 1944-1948*. Translated by Felicia Waldman. Foreword by Professor Alexandru Zub, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Colecția „Historica-Dagesh”, Iași, n°8, 2018, 553 p.

știut să reunească comunitatea sa devastată de război, să o ghideze și să o apere în condiții din ce în ce mai aspre, până în momentul în care el a fost împiedicat să-și mai asume funcția, fiind alungat de reprezentanții noului regim comunist impus de Uniunea Sovietică.

Aceste două volume de documente consacrate Șef-rabinului României și evreilor români în perioada 1940–1947, au fost precedate de biografia sa, pe care am intitulat-o *Alexandre Safran. Une vie de combat, un faisceau de lumière*²⁹, tradusă în limba română de regretatul meu prieten Țicu Goldstein, cu titlul *Alexandru Șafran. O viață de luptă, o rază de lumină*³⁰. În această carte am considerat biografia ca pe un subiect globalizant, drept pentru care am prezentat viața și opera acestei personalități inserate în contextul general al evoluției politice a Europei și al mutațiilor geo-politice ale societății românești în perioada dintre cele două războaie mondiale, în perioada celui de-al Doilea Război mondial (cea a Șoahului) și după terminarea războiului, în anii instaurării regimului de dictatură comunistă, până când a fost constrâns să părăsească țara. Ales în 1948 Mare Rabin al Genevei, unde a condus comunitatea evreiască peste o jumătate de secol, el a contribuit în același timp la reconcilierea dintre evrei și creștini, rămânând atașat coreligionarilor săi români și României, unde a putut reveni doar 48 de ani mai târziu, în 1995, după moartea celui care preluase postul său de șef-rabin. În munca mea am ținut cont de „utopia biografică”, care vizează exhaustivitatea. Fiind conștient că relatarea vieții lui Alexandru Șafran nu putea fi exhaustivă, m-am forțat să nu eludez nici unul din aspectele sale majore. Pentru mine, relatarea vieții și operei lui Alexandru Șafran a reprezentat o necesitate morală și ea trebuie considerată și ca o reparație istorică, în măsura în care numele său a fost ponegrit și șters în țara sa natală în lunga perioadă a regimului comunist (în tot acest timp numele său iradia în Europa occidentală, în Israel și în Statele Unite).

În afară de vastele sinteze privind trecutul evreilor din România, am ținut să trec de la marea istorie la micro-istorie, elaborând monografia comunității evreilor din orașul Hârlău, străveche vatră de cultură și spiritualitate românească. Și scrierea istoriei acesteia a fost pentru mine o „datorie morală”, o „datorie a memoriei” față de comunitatea căreia i-am aparținut până la vârsta de 17 ani, dar și o necesitate științifică, deoarece nici un studiu de ansamblu nu i-a fost consacrat până în prezent. Bazat pe o vastă documentație adunată în arhivele din România, Franța, Israel și Statele Unite, precum și pe numeroase mărturii orale, volumul relatează destinul unui grup minoritar care a reprezentat la sfârșitul secolului al XIX-lea peste 50% din populația localității și care a jucat un rol economic deosebit în dezvoltarea sa. Am reușit să creez o „bancă de date” privind aspectele demografice și onomastice, un

²⁹ Carol Iancu, *Alexandre Safran. Une vie de combat, un faisceau de lumière*, Université Paul Valéry, Sem n°13, Montpellier, 2007, 318 p. (et 32 p. d'illustrations).

³⁰ Carol Iancu, *Alexandru Șafran. O viață de luptă, o rază de lumină*, traducere de Țicu Goldstein, Hasefer, București, 2008, 394 p. (și 32 p. de ilustrații).

veritabil memorial care salvează de la uitare peste patru mii de nume. Universul religios și cultural, școala israelito-română, mișcarea sionistă, tragedia Șoahului, exodul comunității sub noua stăpânire comunistă, atașamentul față de locurile natale al evreilor hârlăoani stabiliți în Israel și în alte țări, toate aceste subiecte, tratate cu rigoare și cu pasiune, sunt completate cu numeroase anexe, tabele, documente în facsimil și ilustrații.

În loc de concluzie : o încercare de „ego-istorie”

Istoria evreilor din România nu a beneficiat de ample sinteze, așa cum a fost cazul cu alte mari colectivități evreiești din Rusia, Polonia sau Ungaria. Această constatare a fost oare principalul motiv care explică de ce m-am angajat în studiul sistematic al evreimii române? În ce spirit am conceput principalele mele lucrări relative la istoria evreilor din România, care au fost detaliate aici? De ce am ales „meseria” de istoric? Răspunsurile la aceste întrebări trebuie căutate în biografia mea.

De la început pot afirma că originile mele, copilăria și adolescența petrecute într-un orașel din nordul Moldovei, altădată un *ștetl*, adică un târg unde populația evreiască era numeroasă, m-au influențat profund și explică cel puțin în parte vocația mea de istoric. Sunt născut într-o familie modestă, unde aspectele religioase contau mult pentru ambii mei părinți, orfani din Primul Război mondial. Datorită religiozității mamei (nu voi uita niciodată serile de Vineri, când aprindea lumânări și se ruga) și limbii idiș pe care am învățat-o (nu voi uita niciodată frumoasele melodii idiș pe care le cânta), mi-am însușit primele aspecte rituale ale iudaismului. De asemenea, îl acompaniam regulat pe tatăl meu la sinagogă, unde citeam în *sidur* (cartea de rugăciune), datorită cunoașterii alfabetului ebraic pe care l-am învățat cu un *melamed*, regretatul „învățător” de religie evreiască Moș Aron (Arn der Stoler), la el acasă, împreună cu alți copii evrei. Tatăl meu mă trimitea adeseori la un frate care locuia la Iași, pentru a asista la spectacolele Teatrului Evreiesc de Stat din localitate, unde am admirat și aplaudat creațiile multor scriitori idiș, printre care Abraham Goldfaden, Șalom Alehem, Ițic Mangher, Iacob Groper etc. Astfel, am beneficiat, datorită părinților mei, de o primă comoară, o moștenire religioasă și culturală evreiască. A doua comoară mi-a fost transmisă la școala primară și liceul din Hârlău, unde am primit un învățământ de excepție, din partea unor dascăli de elită. Țin să amintesc aici pe regretata mea învățătoare Hilda Dumitrescu, o doamnă germană, originară din Bucovina, care m-a învățat și m-a făcut să iubesc frumoasa limbă română. La liceu, în afară de limba și literatura română (am apreciat în special lecțiile profesorului Vasile Tătaru), am iubit foarte mult alte două materii (la care am excelat): istoria și franceza, predată de o elegantă profesoară, D-ra Elena Clos. Astfel s-a deschis pentru mine, ca un adaos la dublul meu univers, evreiesc și românesc, o fereastră spre cultura franceză și occidentală. După terminarea studiilor liceale la Hârlău (în afară de primul an urmat la Alba Iulia, la liceul „Mihai Viteazul” din cetate)

și obținerea bacalaureatului (a „Diplomei de Maturitate”) la liceul „Costache Negruzzi” din Iași, m-am despărțit de târgul în care am văzut lumina zilei, în toamna anului 1963, când pe neașteptate am primit „aprobarea”, trebuind să plecăm repede spre Israel. Dacă există o relație între destinul unei vieți și locurile natale, pot afirma că angajamentul meu în domeniul istoriei a fost determinat de ambianța Hârlăului, unde se întâlnesc amintiri istorice și dilemele conviețuirii. Aici am fost marcat atât de ruinele palatului domnesc al lui Ștefan cel Mare de lângă frumoasa biserică Sfântul Gheorghe, cât și de superba Sinagogă Mare, datând din anul 1814, restaurată prin grija Federației Comunităților Evreiești din România. Din anii copilăriei am putut surprinde problematica relațiilor dintre creștini și evrei, cu o viață culturală religioasă bogată, deși diminuată de presiunile unui regim totalitar, buna înțelegere intercomunitară, acomodarea, dar și tensiunile și momentele de intoleranță, subiecte care se regăsesc în diferitele mele cărți consacrate istoriei evreilor români și României contemporane. Tot din anii copilăriei datează o întâmplare care m-a marcat profund și care are o legătură directă cu interesul pe care l-am manifestat de timpuriu pentru istorie. Aveam 8 ani și, cu ocazia Paștelui evreiesc, am oferit celui mai bun prieten și coleg de școală, fiu de țărani săraci dintr-un sat învecinat, o bucată de pască. El a ezitat o clipă s-o ia, punându-mi o întrebare neașteptată, căzută ca o lovitură de trăsnet: „N-are sânge înăuntru?”. Speriat, am rupt felia de pască și am început s-o mănânc. Asigurat că nu e niciun pericol, a făcut și el la fel. Revenit acasă, i-am spus de îndată mamei ce s-a întâmplat la școală, iar ea, cu o voce blândă dar fermă, mi-a explicat că unii creștini credeau în aceasta născocire, potrivit căreia, la fabricarea azimei, evreii ar utiliza sânge de creștin, pe care l-ar amesteca cu făină și apă. Astfel, în anii 1950 această înspăimântătoare legendă medievală era încă actuală. Nu exagerez să afirm că acest eveniment m-a determinat mai târziu să studiez istoria, îndeosebi istoria evreilor și a relațiilor dintre evrei și creștini. Așa se face că, într-una dintre primele mele cărți dedicate trecutului evreilor români (*Emanciparea evreilor din România, 1913-1919...*) am simțit nevoia să pun pe copertă fotografia unui săculeț pentru păstrarea azimei, utilizat în cursul ceremoniei de Paște, un săculeț din catifea brodată, confecționat de mama mea în anii 1920 la Bucecea, târgușorul ei natal din nordul Moldovei!

După ce am părăsit definitiv țara natală și după instalarea părinților într-o mică localitate din Galilea, am petrecut șase luni într-un kibuz, unde mi-am împărțit timpul între munca agricolă și studiul limbii ebraice. M-am înscris apoi la Universitatea ebraică din Ierusalim, unde am urmat studii de istorie generală, de istorie evreiască, de limba și literatura franceză, de psihologie și de pedagogie. Trebuie să menționez numele a cinci profesori care mi-au dăruit mult din cunoștințele lor și ale căror cursuri au marcat generații de studenți: Shmuel Safrai, Joshua Prawer, Jacob Talmon, Michel Confino și Jacob Katz. Yehuda Safrai specialist în istoria antică a Israelului, m-a făcut să descopăr perioada celui de-al Doilea Templu de la Ierusalim (sec. VI î. e. n. – sec. I e.n.), mai ales prin studiul vechilor inscripții ebraice. Joshua Prawer, autorul celebrei lucrări *Istoria Regatului latin din Ierusalim*, m-a inițiat în cunoașterea Evului mediu prin cursuri magistrale și exerciții

de descifrare de texte în limba latină. Michel Confino m-a făcut să înțeleg atât destinul marii Rusii, de la primii țari și până la instaurarea regimului comunist, cât și evoluția U.R.S.S. până la al Doilea Război mondial. Jacob Katz, eminent sociolog și istoric originar din Ungaria, a știut să explice cu multă rigoare ponderea religiei și rolul evreilor în dezvoltarea capitalismului modern, înainte și mai ales după emancipare. Lui Jacob Talmon, specialist al mișcărilor naționale și al formării statelor naționale în secolul al XIX-lea, îi datorez cunoașterea evoluției relațiilor internaționale în perspectiva principiului naționalităților. Obținerea titlului de *Master of Arts* cu mențiunea *magna cum laude* și redactarea unui memoriu intitulat *Charles Péguy socialist și poziția sa față de naționalism* mi-au permis obținerea unei burse a guvernului francez, continuarea și terminarea studiilor universitare în Franța. Cercetările efectuate în revista *Les Cahiers de la Quinzaine* (1900–1914) și în arhiva Charles Péguy din Orléans – care m-au determinat să devin un admirator al scriitorului Charles Péguy – m-au pus, paradoxal, pe un drum al istoriei care mergea de la Paris la București. Într-adevăr, în *Cahiers de la Quinzaine*, am descoperit textul vehement și patetic al lui Bernard Lazare (primul apărător al căpitanului Alfred Dreyfus), prietenul lui Péguy, intitulat *Les Juifs de Roumanie*, scris în urma exodului masiv al evreilor români de la cumpăna secolului al XIX-lea, cu aspectul său cel mai tragic, al emigranților pedestri, al *fussgeier*-ilor. Această revelație a fost însoțită de întâlnirea decisivă la Aix-en-Provence, cu profesorul Pierre Guiral, în preajma căruia am putut să iau cunoștință de bogăția școlii istoriografice franceze și de noile orientări privind istoria religioasă. Datorită studiilor urmate la Universitatea ebraică din Ierusalim, am păstrat pentru istoria religioasă și istoria minorităților o atracție deosebită și în această perspectivă mi-am conceput teza de doctorat despre evreii din România, susținută sub conducerea lui Pierre Guiral și reprodusă parțial în cartea *Les Juifs en Roumanie (1866–1919). De l'exclusion à l'émancipation*.

Buna primire în mediile universitare a acestui volum mi-a întărit convingerea în necesitatea de a continua pe acest drum, angajându-mă într-o altă vastă cercetare consacrată evreilor din Romania Mare. Baza documentară privind acest subiect s-a îmbogățit: în afara arhivelor diplomatice și a organizațiilor evreiești din diferite țări occidentale, am beneficiat, grație eminentului jurist Dr. Karl Andreas Goldner (1917–1999) – originar din Cluj, supraviețuitor al Șoah-ului –, atât la Offenbach-am-Main unde s-a stabilit, cât și la Montpellier, de bogata sa bibliotecă de specialitate, pe care a donat-o Centrului de Cercetări și studii Evreiești și Ebraice pe care am reușit să-l fondez la Universitatea Paul Valéry. La această Universitate am beneficiat de o primire excepțională din partea președintelui André Martel, specialist în istorie militară, care m-a făcut să înțeleg mai bine dimensiunea politică a Marelui Război și împărțirea noii Europei născute la Versailles. Am venit la Montpellier după ce începusem să predau – grație profesorului Pierre Guiral (și cu concursul profesorului René-Samuel Sirat, devenit Mare Rabin al Franței) – un curs de istorie evreiască la Universitatea din Aix-en-Provence, unde pentru întâia dată a fost introdusă această disciplină. Toți noii colegi de la departamentul de istorie m-au acceptat cu multă bunăvoință, în special Charles-Olivier Carbonell, Roland Andreani, Gérard Cholvy și

Gérard Dédéyan, specialiști în istoriografie, istoria presei, istoria religioasă și, respectiv, în istoria armenilor. Împreună cu ei am organizat numeroase reuniuni științifice, printre care mese rotunde și colocvii internaționale consacrate lui Adolphe-Isaac Crémieux, Bernard Lazare, Theodor Herzl, Afacerii Dreyfus, scriitorului Armand Lunel, istoricului Jules Isaac, dialogului interreligios evreo-creștin, genocidului poporului armean și Șoah-ului, evreilor din Africa de Nord, dar și evreilor din România³¹. În 1985, pentru mileniul orașului Montpellier, cu întregul sprijin al primarului Georges Frêche, profesor la Facultatea de Drept, am organizat un congres internațional consacrat evreilor din Montpellier și Languedoc și două expoziții. Cu această ocazie, a fost inaugurată *micva* (baia rituală evreiască) care datează de la sfârșitul secolului al XII-lea, la a cărei restaurare am luat o parte activă, prevăzând chiar găsirea fundațiilor sinagogii medievale, descoperire care s-a concretizat câțiva ani mai târziu.

În sfârșit, după ce am amintit pe scurt formația mea de istoric și începuturile mele în învățământul universitar, e necesar să menționez numele profesorului Gérard Nahon (1931–2018), care mi-a publicat primele articole despre evreii români în *Revue des Études juives*, și m-a încurajat în mod constant în defrișarea acestei *terra incognita* care a reprezentat mult timp România pe harta iudaismului european. După răsturnările politice din 1989 și revenirea mea frecventă în România, am putut conduce în cotutelă teze de doctorat privind trecutul evreilor români. De asemenea, am cunoscut îndeaproape o serie de colegi cu care am colaborat și dintre care unii au contribuit la dezvoltarea învățământului universitar și a cercetărilor privind istoria evreilor din România, printre alții istorici și universitari recunoscuți sau tineri în curs de afirmare: Gheorghe Platon (1926–2006), Dinu Giurescu (1927–2018), Dan Berindei, Alexandru Zub, Gheorghe Cliveti, Andrei Marga, Ladislau Gyémant, Viorel Faur, Antonio Faur, Andrei Corbea-Hoișie, Silviu Sanie, Alexandru-Florin Platon, Lucian-Zeev Herșcovici, Victor Eskenasy, Victor Neumann, Adrian Niculescu, Felicia Waldman, Francisca Solomon...³². Dar aici este vorba de un alt capitol de „istorie personală” care așteaptă să fie scris...

Dacă în ansamblul cărților mele m-am străduit să fiu fidel principiului *sine ira et studio*, scrierea lor s-a făcut cu pasiune, influențat fiind de necesitatea de a valoriza o istorie delăsată, care este o istorie a „Celuilalt”. Nu pot încheia fără a sublinia că legătura dintre „istoria care m-a făcut și istoria pe care am făcut-o” nu poate fi înțeleasă fără a reliefa datoria pe care am contractat-o față de atâția profesori și savanți de-a lungul itinerarului meu spiritual și profesional, de la Hârlău la Ierusalim, de la Ierusalim la Montpellier, dar și de la Montpellier la Paris, la Cluj, la Iași, la Oradea, la Constanța și la București...

³¹ Actele au apărut sub titlul: Carol Iancu (direction), *Permanences et ruptures dans l'histoire des Juifs de Roumanie (XIXe-XXe siècles)*, op. cit. Volumul a fost tradus în limba română de Țicu Goldstein: *Permanențe și rupturi în istoria evreilor din România (secolele XIX-XX)*, Hasefer, București, 2006, 437 p.

³² Aceștia trebuie adăugat numele lui Abraham Goldstein-Goren (1905–2005), mecenă care a sponsorizat centre de cercetări și publicații relative la istoria evreilor din România.